

ОСОБЛИВОСТІ ДОПОМОГИ ДИТИНІ З МУТИЧНИМИ ПРОЯВАМИ

Наталія Пасічник, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, Україна, npasichnyk@ukr.net

Представлено досвід роботи з дитиною з діагнозом «елективний мутизм»; проаналізовано труднощі, які виникають під час створення корекційно-розвивальної програми та наданні психологічної допомоги родині. Запропоновано корекційно-розвивальну програму, що ґрунтується на ідеях онтогенетично-орієнтованої психотерапії дітей із психогенними психосоматичними розладами, а також рекомендаціях стосовно використання методів арт-терапії в роботі з дітьми. Виділено три обов'язкових напрями психокорекційної роботи: профілактична робота з батьками; корекція мутичних проявів (вербальне та невербальне мовлення); корекція інтелектуальної та емоційної сфери.

Ключові слова: мутизм; онтогенетично-орієнтована терапія; корекція вербального мовлення.

Наталія Пасічник, Сумской государственной педагогический университет имени А. С. Макаренко, г. Сумы, Украина, npasichnyk@ukr.net

Особенности помощи ребенку с мутичными проявлениями

Рассмотрены особенности индивидуальной коррекционно-развивающей работы с ребенком с диагнозом элективный мутизм. Разработанная коррекционно-развивающая программа в своей основе опирается на идеи онтогенетически-ориентированной психотерапии детей с психогенными психосоматическими расстройствами, а также рекомендации относительно использования методов арт-терапии в работе с детьми. Выделено три обязательных направления психокоррекционной работы: профилактическая работа с родителями; коррекция мутичных проявлений (вербальное и невербальное общение); коррекция интеллектуальной и эмоциональной сферы.

Ключевые слова: мутизм; онтогенетически-ориентированная терапия; коррекция вербального общения.

Nataliia Pasichnyk, Sumy State University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine

The peculiarities of mutism symptoms children care

The article presents the psychologist experience of the lessons with «elective mutism» diagnosed child. The difficulties that arise when creating correctional and developmental programs and providing psychological help to a family were analyzed. Elective mutism characterized by complicated symptom complex and low efficiency correction. Elective mutism limits communication capabilities of the child and complicates social adaptation. The article presents the history and features of the disease and also define mental status of the child.

The complex of corrective exercises to develop verbal and nonverbal communication skills of mutist child was proposed. Also corrective work included the development of emotional sphere of the child. Developed correctional program based on the ideas of I.V. Dobryden, N. K. Kyrylina and Y. S. Shevchenko about ontogenetic-oriented psychotherapy of children with psychogenic psychosomatic disorders. Also the recommendations of I. Y. Medvedeva, T. D. Shishova were taken into account on using art therapy techniques

in working with children. Three mandatory psycho areas were highlighted: prevention work with parents; correction of the mutism expressions (verbal and non-verbal speech); correction of the intellectual and emotional spheres. Developing classes should consist of the following steps: 1) exercises on adaptation and convergence of psychologist and client, clarification of the rules and penalties; 2) exercises on the formation and consolidation of non-verbal forms of communication; 3) breathing exercises / exercise to relieve muscle tone / exercise on the development of oral praxis; 4) exercises on the development of emotional sphere / psychological studies; 5) exercises on the development of verbal speech; 6) exercises on the correction of intellectual development; 7) creative activities.

Keywords: mutism; ontogenetic-oriented psychotherapy; correction verbal and non-verbal speech.

Постановка проблеми. У практиці майже кожного психолога мабуть була зустріч із особливою дитиною – дитиною, яка при сформованому та збереженому мовленні, свідомо відмовляється від спілкування з однолітками та дорослими. Таких дітей називають мутистами – група аутичних дітей зі збереженим мовленням, яке використовується лише в окремих ситуаціях. Суть елективного мутизму полягає у вибірковості ситуації, яку обирають діти: все залежить від того, наскільки сприятлива, комфортна і головне соціально-психологічно безпечна ця мовленнєва ситуація [12, 28]. Елективний мутизм – це одне із рідких порушень дитячого віку, яке характеризується складним симптомокомплексом та невисокою ефективністю корекції; обмежує комунікативні можливості дитини та, нерідко, викривлює його психічний розвиток, утруднює його соціальну адаптацію [2; 11]. Вивченням різновидів мутизму та розладів аутичного спектру займалися такі автори як М. Буянов, І. Добридень, Г. Зайченко, Є. Кириченко, Н. Кириліна, В. Ковальов, А. Куссмаул, Т. Скрипник, М. Соловійова, Т. Симсон, Г. Сухарева, Ю. Шевченко, Д. Шульженко. У зарубіжній психології дослідженням даної проблеми займалися М. Adams, S. Bradley, I. Kolvin, M. Tramer, H. Wright та інші. Однак, незважаючи на достатню кількість наукових робіт із проблеми допомоги дітям з мутичними проявами, досі немає єдиної загальноприйнятої концепції корекції мутичних розладів. Дослідниками доведено, що корекція елективного мутизму є доволі складною, малоефективною та довготривалою. А тому, психолог, починаючи працювати з дитиною, яка має виражені мутичні прояви, стикається із слабкою методичною базою, відсутністю науково-обґрунтованих корекційних вправ, браком інформації щодо специфіки роботи з батьками мутичних дітей тощо.

Метою статті є представлення досвіду роботи з дитиною з діагнозом «елективний мутизм», аналіз труднощів у створенні корекційної програми та наданні психологічної допомоги родині.

1. Первинна інформація. Під час консультації було з'ясовано первинну інформацію про Ваню К. (9 років), уточнено анамнез та історію захворювання.

2. Первинна діагностика. Психічний статус. Перед початком планування та проведення корекційної роботи з хлопчиком була проведена діагностика інтелектуальної сфери, вербальних та невербальних форм спілкування, рівня тривожності та самооцінки [8]. На перше обстеження Ваня прийшов стурбованим, на контакт не йшов, відмовлявся давати відповіді на запитання навіть жестами. Присутність брата дещо гармонізувала зустріч, але йти на контакт навіть у присутності брата під час першої зустрічі хлопчик відмовився. Друга зустріч була більш продуктивною: Ваня був скутим, міміка одноманітна, інколи посміхався, хлопчик жестами або письмово дав відповіді на прості запитання типу: «Як твоє ім'я? Де ти живеш? Чим ти любиш займатись? тощо». Більш-менш повноцінне психодіагностичне обстеження вдалося здійснити упродовж 4 – 5-ї зустрічей. На запитання відповідав односкладно, не відразу добирав слова, голос тихий, тоді як у звичайній бесіді з братом – голос дзвінкий, речення склад-

но побудовані. Діагностичне обстеження виявило високий рівень загальної та шкільної тривожності за методикою Філіпса, що проявляється у дисгармонічному внутрішньому емоційному стані хлопчика, підвищеному страху та переживанню соціального стресу, фрустрації потреби у досягненні успіху. На фоні підвищеної тривожності самооцінка виявилась заниженою. За модифікованою методикою дослідження вербально-логічного мислення Е. Замбацявічене та Л. Переслене Ваня отримав 24,5 бали (низький рівень), що свідчить про недостатній розвиток аналітико-синтетичних процесів, утруднений процес порівняння, класифікації та узагальнення; не розуміння родових-видових відношень між поняттями, формальний характер засвоєння наукових понять; мисленнєвий процес хлопчика протікає за аналогією, а процес переведення одиничного в загальне, а тим паче зворотний процес є утрудненим. Крім того, спостерігається не сформованість багатьох понять, недостатній словниковий запас. Поряд з цим, складова структура слова не порушена, антоніми та синоніми добирає не відразу. Читає повільно, переказ простий. Пам'ять у хлопчика розвинута на середньому рівні, що суттєво допомагає йому під час засвоєння нового матеріалу. Стійкість, розподіл та концентрація уваги у Вані також розвинута на недостатньому рівні, що зумовлює труднощі у розуміння та виконанні будь-яких завдань, тоді як продуктивність роботи відповідає віковій нормі.

Отже, під час обстеження виявили, що в клінічній картині переважає елективний мутизм, який виникає більш виразно під час спілкування з незнайомими людьми, у важких або стресових для хлопця ситуаціях; у звичайній домашній обстановці Ваня розмовляє; мова граматично сформована, однак спостерігається недостатній словниковий запас, лексична структура мовлення дещо порушена. Зазначена особливість мовленнєвого розвитку поєднується із недостатнім розвитком мисленнєвої сфери та уваги хлопчика, що загалом зумовлюють труднощі у засвоєнні шкільної програми, складності або неможливості підтримувати розмову з однокласниками та дорослими.

3. Етапи корекційної роботи. Розроблення та планування корекційної програми для Вані К. ґрунтувалось на ідеях І. Добридень, Н. Кириліної та Ю. Шевченко щодо онтогенетично-орієнтованої психотерапії дітей із психогенними психосоматичними розладами, а також рекомендаціях І. Медведєвої та Т. Шишової стосовно використання методів арт-терапії в роботі з дітьми [2; 3; 5; 6; 10]. Аналіз наявної наукової літератури та виявлені індивідуальні особливості розвитку хлопчика, зумовили виділення трьох обов'язкових напрямів психокорекційної роботи з ним: 1) профілактична робота з батьками; 2) корекція мутичних проявів (вербальне та невербальне мовлення); 3) корекція інтелектуальної та емоційної сфери. Профілактична робота з батьками займала важливе значення в корекції поведінки хлопчика. Це чималий обсяг роботи, який охоплював різні форми, методи та методики, спрямовані на сприймання і розуміння причин та особливостей захворювання сина, вправи на вироблення відповідної поведінки батьків і дитини вдома та інших ситуаціях. Зауважимо, що така діяльність виявилася досить ефективною, навіть не зважаючи на те, що з психологом переважно працювала мама, тато з небажанням поставився до подібної роботи.

Головною ідеєю онтогенетично орієнтованої психотерапії є гармонізація особистісної структури пацієнта, сімейних взаємовідношень та розв'язання актуальних психотравмуючих проблем через поєднання двох різноспрямованих процесів. Перший (позитивний регрес), спрямований на розвиток онтогенетично ранніх форм спілкування (зокрема невербальних), саморегуляції, мислення, діяльності з активним залученням їх в процес адаптивної перебудови та гармонізації психіки, як резерви психіки, що раніше не використовувались. Другий (психоелевація), спрямований на одночасну стимуляцію засвоєння особистістю пацієнта та його оточенням більш зрілих інди-

відуально- та соціально-психічних рівнів функціонування, які знаходяться в «зоні найближчого розвитку». Прихильники онтогенетично-орієнтованої психотерапії виділяють п'ять рівнів комплексної терапії психосоматичних розладів у дітей: метаболічний, нейрофізіологічний, синдромальний, індивідуально-особистісний, сімейно-груповий [11, 32 – 34; 10, 168 – 175].

Перші два рівні, які передбачають медикаментозне лікування та втручання на фізіологічному рівні, виявились для нас недоступними (мама відмовилась від лікування препаратами). Корекційна робота базувалась на третьому-п'ятому рівнях. Крім того, майже на кожному занятті звертались до театралізованої діяльності – програванню психологічних етюдів і драматизації та роботі з психологічними текстами [4; 5]. Загалом інтенсивна корекційна робота тривала чотири місяці (травень та період літніх канікул), по 4 зустрічі тривалістю 2,5 – 3 години на тиждень, з обов'язковим домашнім завданням.

Головна мета корекційної роботи з Ванею – створення умов для розвитку особистості, його соціальна адаптація та інтеграція, формування навичок розрізнення соціально-психологічно безпечних ситуації спілкування, що поступово обумовить вільне спілкування хлопчика з оточуючими. Приблизна структура заняття: 1) вправи на адаптацію та зближення психолога і клієнта, з'ясування правил роботи та «штрафних санкцій»; 2) вправи на формування та закріплення невербальних форм спілкування; 3) дихальна гімнастика / вправи на зняття м'язового тону/ вправи на розвиток орального праксису; 4) вправи на розвиток емоційної сфери / психологічні етюди; 5) вправи на розвиток вербального мовлення; 6) вправи на корекцію інтелектуального розвитку; 7) творчі вправи (малювання, лялькотерапія). Відповідно до рекомендацій сучасних спеціалістів по роботі з елективним мутизмом, спочатку планували індивідуальну роботу з Ванею, для досягнення з ним стійкого вербального контакту, і лише після цього поступово долучали до роботи інших дітей [2; 3].

Провідною ідеєю всієї корекційної роботи є засвоєння та відпрацювання різноманітних форм спілкування, що передбачає, *по-перше*, формування невербальних навичок спілкування (навчання мови жестів та міміки, розуміння піктограм, спілкування через малюнок, спілкування через письмо); *по-друге*, формування вербальних навичок спілкування. Нижче опишемо вправи, завдання, психологічні етюди, які проводили з хлопчиком під час корекційних занять та прокоментуємо особливості їх застосування. Представлені вправи вводили за такими принципами: 1) від простого до складного; 2) від часткового до загального; 3) обов'язкове закріплення та доведення до автоматизації; 4) виконання спочатку наодинці з психологом з поступовим розширенням кола «спостерігачів» та «співрозмовників»; 5) наступність та послідовність у виконанні вправ.

1. Блок повторення та закріплення правил проведення занять. Цей блок містив правила, які вводились на початку заняття, та були обов'язковими для виконання, оскільки саме від їх дотримання, залежали заохочення, подарунки та «покарання» для Вані. Варіанти правил: 1) якщо не відповідаєш на запитання, відмовляєшся виконувати завдання – отримуєш штрафні бали, у вигляді паличок, які потім обмінюються у хвилини для гри в пісочниці; 2) обов'язкове виконання домашнього завдання – якщо не виконуєш, то вся родина починає хворіти так як і ти «заборона мовчання».

2. Блок вправ на формування та закріплення невербальних форм спілкування. Переважно цей блок вправ охоплює психологічні етюди, психогімнастику та ігрові розминки, які проводили на початку заняття. Такі вправи сприяли розслабленню хлопця, налагодженню емоційного контакту, підняттю самооцінки та розумінню емоційних станів.

Психологічні етюди. «Зустріч» (зустрів гарного друга, маму, друга, учителя; во-рога, брата). «Я – лев». Дітям необхідно закрити очі та уявити, що кожен перетворився на лева – сильного, могутнього, впевненого у собі, спокійного та мудрого. Необхідно відкрити очі та представитись від імені лева «Я – лев...». Проїтися по колу гордою, впевненою ходою [4, 43]. «Гарний настрій». Психолог розповідає історію, а потім усі учасники її програють. Історія: «Мама відправила сина до магазину і попросила купити печива та цукерок. Ми поп'ємо чаю, а потім підемо у зоопарк. Хлопчик взяв у мами гроші та підстрибуючи побіг до магазину. У нього був гарний настрій» [4, 49].

Ігри-розминки: 1) психолог просить показати за допомогою міміки сьогоднішній настрій; настрій який найчастіше буває у дітей; сумний настрій; злість, сором (решта дітей відгадує); 2) зобразити за допомогою хустинки бабусю, маму, чарівника, метелика, принцесу, хвилю, людину, у якої болить зуб або голова.

Робота з музичними творами: діти слухають частинки музичних творів (веселий, сумний, спокійний, злий, страшний тощо); необхідно правильно підібрати піктограму, що відповідає «настрою» кожного музичного твору. За можливості самі показують відповідний настрій.

3. Блок, що містить вправи на зняття м'язового тону, вправи на розвиток орального праксису та дихальну гімнастику.

Дихальна гімнастика підвищує загальну опірність організму, його тонус, поліпшує нервово-психічний стан, сприяє вирівнюванню процесів збудження і гальмування в корі головного мозку, посиленню рефлекторних зв'язків, позитивно впливає на функцію нервово-регуляторних механізмів, що управляють диханням. У результаті правильно виконуваних вправ зростає легенева вентиляція, активно насичується киснем головний мозок, відновлюється тонус судин, проходить головний біль і відновлюється пам'ять, залучаються механізми власної регуляції організму [13]. Саме тому у корекційні заняття, як обов'язковий елемент, були введені дихальні вправи (1 – 2 на заняття).

Вправу «Долоньки» виконують у положенні стоячи, при цьому розкриті долоні знаходяться на рівні плечей, в одній площині з тулубом. Під час вдиху долоньки закриваються, перетворюючись на кулачки, і відразу розкриваються, готуючись до наступного вдиху. Ця вправа подобається дітям, особливо якщо її робити під музику.

Вправа «Вушка» виконується в положенні стоячи. Голову нахилиють з однієї сторони в іншу, як би торкаючись правим вухом правого плеча, а потім лівим – лівого. Рухи коливальні, з невеликою амплітудою. У нижній точці кожного руху – вдих [13].

Вправа «Насос» виконується в положенні стоячи, злегка зігнувшись уперед і опустивши вільно руки вниз. На кожен швидкий вдих злегка піднімають руки вгору і відразу їх опускають, готуючись до наступного вдиху [13].

Дихальні вправи: 1) дитина, лежачи на підлозі, кладе руки на живіт. Потім робить повільний глибокий вдих, надуває живіт, одночасно уявляючи як у животі надувається повітряна кулька. Затримує дихання на 5 с, потім – повільний видох і живіт здувається. Затримується дихання на 5 с. Виконується вправа 5 – 6 разів поспіль; 2) вихідне положення – сидячи на підлозі, нога перекинута на ногу. Спиная пряма. Піднімати руки вгору над головою під час вдиху та опускати руки вниз під час видиху; 3) затримка дихання – дитина робить глибокий вдих і затримує дихання так довго, як може [10, 205 – 206].

Дихальна розминка «Сила звуку А» [9]. Дітям необхідно зробити дуже глибокий видих, після цього знову набрати повні легені повітря й видихнути, але на цей раз зі звуком – проспівати під час видиху довге «Ааааа». Дітей просять уявити як уся

втома та сум виходять з них разом із звуком «А»; під час вдиху необхідно уявити, що всередину потрапляють веселі та радісні думки. Під час кожного видиху звук «Ааааа» проспівується все голосніше й голосніше. Вправа виконується 1 хв. Аналогічно проспівали звук «Ууууу».

Дихальна розминка «Сила звуку І». На хвилинку дитину просять перетворитись на сирену машини «Швидкої допомоги». Покладіть руку собі на голову та промовте голосно високий та протяжний звук «Іііііііі». Відчуйте як ваша голова починає тремтіти від нього... А тепер спробуйте прокричати цей звук наче сигнальна сирена: високо – низько, голосно – тихо. Аналогічно проспівали звук «Іііііі», «Ооооо».

Вправи на зняття м'язового тонусу.

«Човен». Дитина лягає на спину, витягує руки над головою. По команді одночасно піднімає прями ноги, руки та голову. Поза тримається максимально довго. Потім вправа виконується на животі [10, 207].

«Сонячний зайчик». «Сонячний зайчик заглянув тобі в очі. Заплющи очі. Він побіг далі по обличчю, ніжно погладь його долоньками на лобі, носіку, на щічках, ротику, на підборідді. Погладжуй обережно та лагідно сонячного зайчика на голівці, шийці, ручках, ніжках. Сонячний зайчик забрався на животик – погладь животик. Подружись із сонячним зайчиком» [4, 46].

Вправи на розвиток орального праксису застосовували як підготовчі до вербальних форм роботи, головна мета таких вправ – змусити Ваню спочатку проговорювати вголос звуки, змінювати темп та силу голосу, звикати до звучання свого голосу. Використання в корекційній роботі логопедичних вправ, забезпечувало: 1) розвиток артикуляційного апарату хлопчика (спеціальні звукові вправи допомагають тісно змикатись голосовим зв'язкам, що приводять у робочий стан весь мовний апарат; такі вправи позитивно впливають на розслаблення м'язів ротової порожнини та язика); 2) формування лексико-граматичної та фонематичної структур мовлення (розрізнення мовних звуків, уточнення словникового запасу, сформованості кінетичного праксису, який забезпечуватиме переключення дитини з однієї артикуляції на іншу). Крім того, зазначені завдання допомагали вчити Ваню розпізнавати джерело немовленнєвих звуків, їх напрямок, силу, висоту, відтворювати певні ритми, звуконаслідування, активізувати операції слухової уваги.

«Гримаси». Дитина виконує різні мімічні рухи: надуває щоки, показує язика, витягує губи трубочкою, широко відкриває рот тощо.

Логопедичні вправи на розвиток орального праксису. Цокати язиком, губи в широкій усмішці; видихати, губи в трубочку; клацати язиком із широко розкритим ротом; два рази клацнути, два рази цокнути, два рази видихнути.

Етюд «У лісі». Двом учасникам закривають очі пов'язкою, і становлять у коло – це великий і темний ліс. Дітям необхідно знайти одне одного, але розмовляти в лісі не можна, можна тільки подавати різні звуки – жужжати, дзижчати, гудіти, свистіти тощо. Коли одна дитина робить звук, інша повинна відповісти своїм звуком. Звуки допомагають знайти один одного. Психолог стежить, щоб діти спочатку подавали звуки тихо, потім голосніше, і зовсім голосно.

Вправи для розвитку голосу: 1) проспівування на одному видиху звукової доріжки а-о-у-и-е (один звук плавно переходить в інший, і кожний тягнеться не менше 2 с); 2) проспівування на одному видиху звукової доріжки зі зміною висоти і сили голосу (пошепки, тихо, голосно, тоненьким голоском, грубим голосом); 3) проспівування звуку А на видиху (зробили глибокий вдих, надули животик, плечі не піднімаються, на видиху співаємо «А-а-а-а-а!»); 4) проспівування простої мелодії (наприклад, «У лісі, лісі темному, де ходить хитрий лис, росла собі ялинонька, і зайчик з нею ріс...») на звук М чи У. Тобто, дитина робить глибокий вдих, на-

дуває животик, а потім, на безперервному видиху, начебто наспівує тільки мелодію пісеньки («М-М-М-М М-М-М-М...»).

Вправа «Бджоли та змії» (для групової роботи). Діти діляться на дві команди «Бджоли» та «Змії», кожна обирає собі ватажка, якому необхідно відшукати захований у кімнаті скарб. Команда «Бджоли» допомагає дзижчанням «жжжжжжжж», а команда «Змії» – шипінням «шшшшшшшшшш». Чим ближче ватажок підбирається до місця скарбу, тим голоснішим стає шипіння або дзижчання.

«Корови, кішки та собаки» (для групової роботи) [9]. Ведучий кожній дитині пропонує уявити себе якоюсь тваринкою: кішкою, песиком або корівкою. Діти з заплющеними очима починають «говорити» мовою визначеної тварини: мукати, нявкати, гавкати (тихо/голосно). Необхідно, не відкриваючи очей об'єднатись у групи «котів», «собак», «корів».

4. Блок розвитку емоційної сфери. Для розвитку емоційної сфери використали вправи «Робота з текстом» з розвивальної програми Н. П. Слободяник «Я вчусь володіти собою» [4]. Хлопцям зачитувались коротенькі тексти про пригоди динозаврика Памсі, які стосувались його емоцій, почуттів та переживань. Потім відбувалось обговорення прочитаного тексту та висловлювання власних думок і припущень. Зауважимо, що Ваня, переважно, ці вправи виконував невербально: або хитав головою, або давав відповіді письмово, або через малюнок. Починали знайомство з емоції «Сум». При цьому ми обов'язково вводили схематичне зображення емоції (у подальшому такі піктограми висіли на дошці упродовж усього заняття).

5. Блок вправ на розвиток вербального мовлення. За рекомендаціями І. Добридень та Ю. Шевченко розвиток вербального мовлення починали з вимови вголос голосних та приголосних звуків, складів та окремих коротеньких слів [10, 183]. Зазначимо, що під час проспівування звуків ми стали використовувати кубики Зайцева, які дали можливість нам «безболісно» та майже без протестів Вані перейти до співання складів. Хлопчику дуже сподобалось, що кожен кубик звучить інакше. Ми запропонували заплющити очі і вибирати навмання два кубики, послухати як вони «співають», після цього розплющити очі і прочитати отриманий склад. Склади також читали, змінюючи силу звучання – від шепоту до крику. Після того, як Ваня достатньо «вільно» та спокійно читав склади і слова, пропонували йому читати речення, коротенькі тексти. Поступово завдання ускладнювали – дозволяли подумки читати невеличке оповідання, з подальшим переказом прочитаного для аудиторії. Обов'язково давали домашнє завдання: 1) прочитати вголос оповідання та записати його на диктофон; 2) вивчити вірш, а потім продекламувати його під час заняття; 3) прочитати вголос для батьків оповідання; 4) придумати свою неймовірну історію та прочитати або переповісти її на занятті. Зазначимо, що введення в корекційну роботу нової людини, гальмувало виконання вправ на розвиток вербального мовлення, Ваня відмовлявся виконувати їх уголос. Щоб нівелювати такий негативний вплив, починали виконувати зазначені вправи у присутності інших учасників з самого початку: від простого проспівування звуків до читання вголос.

Вправа «Заспівай як я». Вдихнути-видихнути (3 рази), витягнути губи трубочкою та проспівати звук «У», звук «И»; знову вдихнути-видихнути (3 рази), проспівати звук «А»; спочатку голосні звуки співають тихо, а потім якомога голосніше починають співати всі учасники групи. Аналогічно проспівуються приголосні звуки (цю вправу кожен учасник виконує у зручному для нього звуковому режимі).

Вправа «Зміни голос». Кожен учасник починає говорити/співати будь-який звук спочатку пошепки, потім трішки голосніше, потім звичайним голосом, потім – прокричати.

Програвання психологічного етюд «Я – лев» за додатковою інструкцією. Уявіть себе могутнім левом (сильні лапи, велика голова, здорова паща із зубами); від-

крийте свої левині очі, розкрийте левину пащу та висуньте язик. Ви виглядаєте дуже страшно, однак можна ще дещо додати: зробіть спочатку тихеньке, але впевнене левине ричання, потім ричіть голосніше, ще голосніше і нарешті, дуже голосно (можна кричати).

«Лист другу». Необхідно написати листа своєму другу, який живе в іншому місті/країні. Тема листа може бути будь-якою: 1) як я провів вихідні дні; 2) що я люблю найбільше; 3) як ми ходили в похід тощо. Головне, щоб зміст листа був прочитаний кожним учасником групи вголос.

«Придумай питання». Ведучий пропонує декілька контрольних слів до яких необхідно придумати питання та зачитати його вголос.

«Почуття та інтонації» [10]. Діти уявляють ніби вони перенеслися в іншу невідому країну де люди говорять тільки довгими голосними звуками «Ааааа», «Ооооо», «Ууууу», «Еееее». Спробуйте за допомогою звуків передати різні почуття. Наприклад, радісне «Ааааа», «Ооооо», або сумне «Ууууу» та страшне «Еееее».

Ураховуючи рекомендації І. Медведєвої та Т. Шишової, спеціально для роботи з Ванею розробили психологічні етюди, які передбачали спочатку письмову, а потім вербальну відповіді [5; 6]. Зазначені етюди програвали декілька разів (спочатку в індивідуальній роботі з Ванею, потім під час групової), крім того програвання дій відбувалось у пісочниці із спеціальними фігурками.

Етюд № 1. «Казка про гнома Ван». На одній планеті «Місурій» жили чарівні гноми, у яких було дуже дивне дзеркальце: коли будь-хто в нього дивився, то міг побачити будь-який куточок Всесвіту. У чарівних гномів улюбленим заняттям було дивитись у дзеркальце та спостерігати за жителями різних планет. Одного разу гномик на ім'я Ван, якому було 9 років, дивлячись у чарівне дзеркало, побачив, що люди на планеті «Земля» чомусь стали похмурими та злими, перестали спілкуватись один з одним. Гному стало дуже сумно і він вирішив дізнатись: «Що ж трапилось з людьми, що змусило їх мовчати?». Для цього він відправився до наймудрішого гнома Уру. «Вельмишановний Уру, скажи мені чому люди на планеті «Земля» перестали спілкуватись один з одним, стали похмурими та злими?». Як ти гадаєш, що відповів поважний гном? Як гном Ван може допомогти жителям планети «Земля»? Усі відповіді письмові або вербальні обов'язково програвались у пісочниці.

Етюд № 2 «Образа гнома Ван». Коли гномик Ван був маленький, він дуже любляв грати зі своїми друзями в різні ігри: грати солдатиками, у схованки, в доганялки (запитати, які ще ігри). Одного сонячного, теплого дня гномики грали у рухливі ігри на подвір'ї, бігали, сміялись. Один гном на ім'я Рай штовхнув Вана і той впав та забив колінце, але плакати гном не став. Однак, гном Рай був дуже злим, і ще раз навмисно штовхнув Вана, на цей раз удар був дуже сильним: Ван упав на землю, йому було дуже боляче та образливо. Ван підняв голову... Що було далі? (важливо проаналізувати можливий трагізм ситуації, коли інші гноми починають сміятись та глузувати з гномика Вана, або Ван дає агресивну відсіч образнику).

Етюд № 3 «Чарівна школа». Усі гномики планети «Місурій», як і діти планети «Земля» відвідували школу, от тільки школа ця була чарівна і вчили в ній не просто математику та грамоту, а незвичайні предмети: чаклунство, справу лісових духів, методика роботи з чарівною паличкою та інше. Одного разу до школи прийшов новий учитель, який зайшов у клас і став розмовляти з учнями.... Що було далі?

Етюд № 4 «Батьківські збори». У чарівній школі, як і в звичайній школі раз на місяць відбувалися батьківські збори. Ван, як і усі гномики не дуже любив коли мама або тато ходили на такі збори. І ось в останню п'ятницю місяця батьки усіх гномиків 3-го чарівного класу відправились на зустріч із класним керівником та завучем школи. Раптом на школу налетіла страшна чорна хмарина, яка зачаклува-

ла всіх, хто знаходився в приміщенні школи. Як ти думаєш, що було далі...? Кого став рятувати Ван?

6. Блок вправ, спрямованих на корекцію інтелектуального розвитку. Для корекції інтелектуальної сфери використали корекційно-розвивальну програму з розвитку інтелектуальної сфери молодших школярів Е. Адамчук «Розвиток пізнавальних процесів молодших школярів, які мають труднощі в навчанні», а також рекомендації з розвитку образно-понятійної сфери молодших школярів Н. Пасічник [1, 7]. Оскільки метою статті є повідомлення про особливості корекції мутичних проявів, то детально розглядати корекційно-розвивальні вправи пізнавальних процесів не будемо.

7. Блок вправ на зняття м'язової напруги / творчі вправи (малювання, лялькотерапія). Кожне заняття обов'язково закінчували вправою на розслаблення та вираженням емоцій через малювання.

Вправа «Маріонетки». Діти уявляють, що вони ляльки-маріонетки, які підвішені за різні частини тіла. Та частина тіла, за яку підвішена лялька, напружена і не рухається. Все інше тіло розслаблене. Ляльку починають тягнути за мотузки з різним темпом [10, 209].

Вправа «Дерево». Дитина сидить на колінцях, голова схована, коліна обхвачені руками. Це насіння, яке поступово проростаючи перетворюється в дерево. Дитина дуже повільно піднімається на ноги, випрямлює тулуб, піднімає руки догори. Тіло напружене, «дерево тягнеться до сонечка». Від сильного пориву вітру дерево ламається. Дитина згинається в поясі, розслаблюючи верхню частину тіла, руки і голову, тоді як нижня частина тулуба повинна залишатись напруженою та нерухомою [10, 208].

Вправа «Снігова баба». Вихідне положення – стоячи. Дітям пропонують уявити, що вони снігові баби, яких тільки-но зліпили. Тіло повинно бути напруженим, як сніг, що замерз. Ведучий може спробувати «снігову бабу» на міцність, злегка підштовхуючи її з різних боків. Потім снігова баба повинна поступово розтанути, перетворившись на калюжу. Спочатку «тане» голова, потім плечі, руки, спина, ноги. Потім пропонується «розтанути» починаючи з ніг [10, 208].

Вправа «Скинь втому». Діти стають у вільне коло. Керівник пропонує їм розставити широко ноги, трохи зігнути їх в колінах, зігнути тіло, вільно опустити руки, розправити пальці, нахилити голову до грудей. Після цього покачатися вбік, уперед, назад, а потім різко потрусити головою, ногами, тілом. Керівник при цьому говорить, звертаючись до кожного: «Ти скинув свою втому? Що ще осталося? Тоді повтори ще раз».

Етюд «Квітка» (з використанням музики). Теплий сонячний промінець упав на землю й зігрів насіннячко, що лежало в землі. Із насіннячка прокинувся паросток, а з нього виросла чудова квітка. Гріється вона на сонці, тягнеться до тепла і світла кожною своєю пелюсткою, повертає голівку за сонцем. (Діти виконують різні рухи: сідають навпочіпки, голову й руки опускають, потім голову піднімають – квітка розквітла, голову трохи відкидають назад і повертають – квітка повертається за сонцем, міміка під час імпровізації – очі напівзаплющені, усмішка на обличчі, м'язи розслаблені).

Творчі вправи (малювання, лялькотерапія). **Вправа «Намалюй настрої».** Дітям необхідно намалювати свій настрій після закінчення заняття та описати його.

«Автопортрет». Дитині пропонується намалювати свій портрет, зобразити свої досягнення та прагнення.

Колаж «Настрій». Дітям пропонують вирізані із журналів малюнки та фотокартки, на яких зображені різні частини обличчя: очі, губи, брови, ніс. Необхідно вибрати овал для обличчя і приклеїти на нього вибрані частинки, так щоб вийшов власний настрій, потім – зробити веселе та сумне обличчя.

Спільний малюнок. Спільне малювання створює унікальну ситуацію емоційного та ділового спілкування між дитиною мутистом та співрозмовником: «примушує» дитину проговорювати свої бажання та потреби іншій людині. Використання методу спільного малювання створює умови для розвитку засобів комунікацій: пасивного словника, активної мови та невербальних засобів мовлення. Перший варіант спільного малюнка – пара дітей сідає зручно на підлогу, між ними лежить лист ватману. Необхідно поставити крапку фломастером посередині листка та, не відриваючи руки з закритими очима, упродовж двох хвилин малювати, так щоб усі сторони ватману були задіяні. Після цього, відкривши очі необхідно зробити картину із того, що намальовано на листку (10 хв). Другий варіант – спільний малюнок створюється з відкритими очима та дозволяється обговорювати сюжет.

«**Книга малюнків**» [12, 64]. Усі малюнки, створені Ванею під час роботи зберігали та зшивали у «книжки» за різними темами: 1) «Про Ваню»; 2) «Яким буває мій настрій»; 3) «Яким я хочу бути»; 4) «Моя родина»; 5) «Мої друзі» тощо. На підсумкових заняттях відбувалося обговорення змісту певної книжки.

Домашнє завдання: у спеціальному зошиті намалювати, наклеїти або записати своє найбільше, найвагоміше досягнення за день.

Висновки. Представлений комплекс корекційно-розвивальних вправ дав можливість створити для Вані умови розвитку його особистості, соціальної адаптації та інтеграції, сформувати навички розрізнення соціально-психологічно безпечних ситуацій спілкування, що сприятиме вільному спілкуванню хлопчика з оточуючими. Однак, ми усвідомлюємо, що запропонована програма є лише теоретично-обґрунтованим пошуком розв'язання проблеми допомоги дітям із мутичними проявами та психологічного супроводу їх родин. Перспективи подальшої роботи вбачаємо у підборі, розробленні та апробації корекційних вправ, налагодженню систематичної роботи та допомоги сім'ям, які мають дітей із мутичними проявами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Адамчук Е. Г.* Корекційно-розвивальна програма з розвитку пізнавальних процесів молодших школярів, які мають труднощі в навчанні. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/psychologiya/3873-korekcijno-rozvivajna-programa-z-rozvitku-piznavalnix-procesiv-molodshix-shkolyariv.html>
2. *Добридень И. В.* Психолого-педагогическая коррекция элективного мутизма у детей дошкольного и младшего школьного возраста : автореф. дисс...канд. пед. наук : 13.00.03 / И. В. Добридень. – М., 2000. – 22 с.
3. Кириллина Н. К. Лечение элективного мутизма у детей: современное состояние вопроса / Н. К. Кириллина, Ю. С. Шевченко // Вопросы психического здоровья детей и подростков, 2002 – № 3 – С. 42 – 50.
4. *Крюкова С. В.* Удивляюсь, злюсь, боюсь, хвастаюсь и радуюсь. Программы эмоционального развития детей дошкольного и младшего школьного возраста. Практическое пособие / С. В. Крюкова, Н. П. Слободяник. – М. : Генезис, 2007. – 208 с.
5. *Медведева И. Я.* Лечение возвышением души / И. Я. Медведева, Т. Д. Шишова // Твое здоровье, 1995. – № 2. – С. 5 – 9.
6. *Медведева И. Я.* Куклотерапия, или что такое драматическая психозелевация / И. Я. Медведева, Шишова Т. Д. [Електронний ресурс]. – режим доступу: <http://dramateshka.ru/index.php/education/3642-irina-medvedeva-tatjana-shishova-kukloterapiya-ili-cto-takoe-dramaticheskaya-psikhoehlevaciya>
7. *Пасічник Н. О.* Психологічні умови ефективного розвитку образного та понятійного мислення у молодших школярів / Н. О. Пасічник // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 41. – С. 129 – 138.

8. Психодиагностические методы в работе с учащимися 3 – 4-х классов: руководство / Составитель Д. В. Лубовский / Д. В. Лубовский. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института, 2003. – 80 с.
9. Фопель К. Как научить детей сотрудничать. Практическое пособие для педагогов и школьных психологов / К. Фопель. – Часть 1. – М. : ЦСПА «Генезис», 1998. – 234 с.
10. Шевченко Ю. С. Элективный мутизм. Крaсноречивое молчание: клиника, диагностика, терапия, психологическая коррекция / Ю. С. Шевченко, Н. К. Кирилина, Н. П. Захаров. – Спб. : Речь, 2007. – 336 с.
11. Шевченко Ю. С. Онтогенетическая концепция комплексной многоуровневой терапии психогенных психосоматических расстройств у детей / Ю. С. Шевченко // Журнал неврологии и психиатрии, 2013. – № 5, Вып. 2 – С. 29 – 34.
12. Шульженко Д. Аутизм – не вирок. / Д. Шульженко. – Львів : Кальварія, 2010. – 224 с.
13. Щетинин М. Н. Дыхательная гимнастика А. Н. Стрельниковой / М. Н. Щетинин. – М. : Метафора, 2006. – 128 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Adamchuk, E. H. Korektsiino-rozvyvalna prohrama z rozvytku piznavalnykh protsesiv molodshykh shkoliariv, yaki maiut trudnoshchi v navchanni [Correctional and developmental program of cognitive processes with primary schoolchildren who have learning difficulties]. Retrieved from <http://oblosvita.com/navigaciya/skrynka/psychologiya/3873-korektsiino-rozvyvalna-prohrama-z-rozvitku-piznavalnix-procesiv-molodshix-shkolyariv.html>
2. Dobriden, I. V. (2000). Psikhologo-pedagogicheskaiia korrektsiia elektivnogo mutizma u detei doshkolnogo i mladshogo shkolnogo vozrasta [Psychological and pedagogical correction of elective mutism of preschoolers and primary schoolchildren] (Dissertation Abstract, Moscow).
3. Kirillina, N. K., & Shevchenko, Yu. S. (2002). Lechenie elektivnogo mutizma u detei: sovremennoe sostoiianie voprosa [Treatment children's elective mutism: Current status of the problem]. *Voprosy Psikhicheskogo Zdoroviia Detei i Podrostkov*, 3, 42 – 50.
4. Kriukova, S. V., Slobodianik, N. P. (2007). Udivliaius, zlius, boius, khvastaius i radiius. Programmy emotsionalnogo razvitiia detei doshkolnogo i mladshogo shkolnogo vozrasta [I am surprised, angry, afraid, bounce and happy. Programs of emotional development of preschoolers and primary schoolchildren]. Moscow: Genezis.
5. Medvedeva, I. Ya, & Shishova, T. D. (1995). Lechenie vozvysheniem dushi [Treatment of the soul rising]. *Tvoe Zdorove*, 2, 5 – 9.
6. Medvedeva, I. Ya., & Shishova, T. D. Kukloterapiia, ili chto takoe dramaticheskaiia psikhoelevatsiia [Doll therapy, or what is a dramatic psychological elevation]. Retrieved from <http://dramateshka.ru/index.php/education/3642-irina-medvedeva-tat'yana-shishova-kukloterapiya-ili-chto-takoe-dramaticheskaya-psikhoelevatsiya>
7. Pasichnyk, N. O. (2013). Psykholohichni umovy efektyvnoho rozvytku obraznoho ta poniatiinoho myslennia u molodshykh shkoliariv [Psychological conditions of effective development of figurative and conceptual thinking of primary schoolchildren]. In *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia № 12. Psykholohichni nauky: Vol 41.* (pp. 129 – 138). Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova.
8. Lubovskii, D. V. (Ed.). (2003). Psikhodiagnosticheskie metody v rabote s uchashchimisia 3 – 4th klassov [Psychodiagnostic methods in the work with 3rd – 4th grades students]. Moscow: Izd-vo Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta.
9. Fopel, K. (1998). Kak nauchit detei sotrudnichat [How to teach children to cooperate.]. Moscow: CSPA «Genezis».
10. Shevchenko, Yu. S., Kirillina, N. K., & Zaharov, N. P. (2007). Elektivnyi mutizm. Krasnorechivoe molchaniie: klinika, diagnostika, terapiia, psikhologicheskaiia korrektsiia [Elective mutism. Eloquent silence: Clinic, diagnostics, therapy, psychological correction]. St. Petersburg: Rech.
11. Shevchenko, Yu. S. (2013). Ontogeneticheskaiia kontseptsiiia kompleksnoi mnogourovnevoi terapii psikhogennykh psikhosomaticheskikh rasstroisty u detei [Ontogenetic concept of integrated multi-level treatment of children's psychogenic psychosomatic disorders]. *Zhurnal Nevrologii i Psihiatrii*, 5 (2), 29 – 34.
12. Shulzhenko, D. (2010). Autyzm – ne vyrok [Autism is not a verdict]. Lviv: Kalvariia.
13. Shchetinin, M. N. (2006). Dykhatelnaia gimnastika A. N. Strelnikova [A. N. Strelnikova's breathing exercises]. Moscow: Metafora.